

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Pauliny Wolińskiej, „Preferowane wartości życiowe w świadomości więźniów. Na podstawie badań socjologicznych w Łodzi i Piotrkowie Trybunalskim”, Lublin 2020, mps ss. 298. Promotor: ks. dr hab. Jan Szymczyk, prof. KUL

Rozeznanie kwestii wartości uznawanej przez badaną społeczność jest rzeczą fundamentalną dla rozumienia funkcjonowanie tejże społeczności, jak i każdego jej członka. Wszelkie bowiem aktywności człowieka od: percepcji, nastawienia emocjonalnego, interpretacji, podejmowanych działań są odpowiednio poruszone czynnikiem aksjologicznym. Wartości strukturalizują świat nadając mu odpowiednie kolory i odcienie walencyjne. Tak wyznaczona „topograficzna” mapa pozwala człowiekowi dokonywać wyborów, przed jakim on staje przy podjęciu każdej, nawet najmniejszej decyzji. W tym wyborze dokonuje się dookreślenie, czy zamierza być uczciwym, czy dąży do kolizji z uznanym w społeczeństwie prawem, czy w decyzjach patrzy jedynie na swój interes, czy bierze w pod rozwagę także dobro innych, czy będzie realizował się w konkretnym zawodzie, czy w ogóle unika podejmowania wszelkiego wysiłku – jednym słowem nadają kierunek, w którym ludzkie życie będzie się orientować. Nadto silnie ugruntowany system wartości umacniać będzie w podejmowaniu decyzji w konfrontacji z wachlarzem rozmaitych opcji przed jakimi człowiek nieustannie się konfrontuje. Tudzież mobilizuje do określonych działań, tak by skierowanie na realizację konkretnych celów dokonywało się z pełnym przekonaniem i mocą wewnętrzną. To nie wszystkie funkcje, jakie pełnią wartości w życiu człowieka, ale po już przypomnianych jednoznacznie widać, że mają one fundamentalne znaczenie w jego życiu, jak i w życiu całych grup społecznych.

Rozeznanie w systemie wartości, jaki odpowiada badanemu podmiotowi (socjologów interesuje podmiot zbiorowy), daje sposobność wystawienia diagnozy dotyczącej jego jakości. Można wówczas stwierdzić: czy mamy do czynienia ze społecznością kierującą się przyjemnością, czy zasadami rygorystycznymi;

społecznością w swych aktywnościach za priorytet stawiającą czynnik pragmatycznym czy ideowy; będącą „organizmem” zintegrowanym czy zdestabilizowanym; charakteryzującą się: beztroską, czy rozsądkiem, łamiącą prawo czy podporządkowującą się prawu itd. Zatem wysiłek, jaki ponosi się w badaniu systemu aksjologicznego wybranej zbiorowości dostarczyć może wiedzy w fundamentalnych kwestiach tej zbiorowości dotyczących.

W polskiej socjologii przeprowadzono sporo badań przedmiotem których stały się wartości. Badano młodzież szkół średnich, studentów, nauczycieli, abiturientów, polityków, wojskowych, seniorów itd. Badania te były przeprowadzane przez reprezentantów różnych ośrodków eksperckich i środowisk akademickich. Mając na myśli środowiska akademickie należy docenić znaczenie dokonań uczonych należących do środowiska warszawskiego, poznańskiego, katowickiego, łódzkiego. Czołowe miejsce w podejmowaniu tematyki aksjologii społecznej zajmuje Katolicki Uniwersytet Lubelski. Badania wpisujące się w tę problematykę zainicjowane zostały przez księdza Profesora Janusza Mariańskiego – wieloletniego kierownika Katedry Socjologii Moralności. Sam Profesor, ale także liczni jego uczniowie wiele prac poświęcili bezpośredniemu badaniu systemów aksjologicznych wybranych grup społecznych. Omawiana problematyka była także przedmiotem zainteresowań ks. Profesora Leona Dyczewskiego – kierownika Katedry Socjologii Kultury. Ostatnimi czasy kontynuacją tematów aksjologicznych zajął się ks. Profesor Jan Szymczyk kierujący Katedrą Struktur, Procesów Społecznych i Pracy Socjalnej. Dość przypomnieć tutaj zredagowane przez Niego 4 tomy „Studiów nad Wartościami”. Paulina Wolińska – Autorka przekazanej do recenzji rozprawy – pracowała nad jej przygotowaniem właśnie pod opieką naukową Księdza Profesora Jana Szymczyka. Tym samym opiniowana dysertacja wpisuje się w tradycje ośrodka mającego znaczące osiągnięcia na tym polu badawczym.

Przekazana do recenzji dysertacja składa się ze wstępu, rozdziału teoretycznego, rozdziału metodologicznego, czterech rozdziałów badawczych, zakończenia, bibliografii i trzech aneksów.

We wstępie, po ogólnym wprowadzeniu w tematykę wartości, czytelnik został krótko poinformowany o: tradycji badań nad problematyką więziennictwa (ten wątek można było zdecydowanie szerzej potraktować), celu pracy - „przedstawienie

specyfiki rozumienia oraz internalizacji naczelných (preferowanych) kategorii aksjologicznych (ich determinantów, etiologii, funkcji, aplikacji i konsekwencji) w świadomości osób pozbawionych wolności...”, kluczowych pojęciach występujących w tytule, ważniejszych badaniach, przedmiotem których stał się temat więźniów (tutaj wybrane prace zostały w kilku zdaniach scharakteryzowane – można było nieco więcej miejsca poświęcić takiemu omówieniu oraz uwzględnić większy wachlarz lektur), po czym nakreślono strukturę pracy.

Zgodnie z tradycją prac empirycznych rozdział I poświęcony został zagadnieniom teoretycznym. Składa się z dwóch paragrafów. Pierwszy z nich Autorka rozprawy poświęciła rozumieniu wartości w naukach społecznych. Te kwestie rozpoczyna wskazaniem znaczeń „wartości”, jakie podpowiada etymologia, po czym przypomina najważniejszą definicję wartości, jakie pojawiły się w polskiej tradycji socjologicznej (Znanickiego, Ossowskiego, Szczepańskiego, Wnuka-Lipińskiego, Mariańskiego, Misztal, Świdzy-Zięby, Szymczyka – tutaj warto byłoby przytoczyć także kilka definicji zagranicznych autorów), także poświęca trochę miejsca na omówienie kategorii „orientacja wartościująca”, by zakończyć typologią wartości – jak podkreśla autorka – w ujęciu socjologicznym (Ossowskiego, Mariańskiego, Matuszewicza, Piwowarskiego, Jałowieckiego, Dyczewskiego). Mgr Paulina Wolińska w omówieniu śmiało mogłaby zrezygnować z przytaczania propozycji Matuszewskiego – ta ma charakter psychologiczny oraz Jałowieckiego – jest mało precyzyjna (wartości utożsamia z normami). Paragraf drugi Rozdziału I został zatytułowany „Struktura systemu więziennictwa w Polsce”. Odnotujemy, że prócz organizacji Służby Więziennej wraz z funkcjami, które pełni, zostały w nim omówione kwestie resocjalizacji penitencjarnej, formy wsparcia dla osób skazanych oraz rodzaje wsparcia postpenitencjarnego. Zauważyć należy, że tytuł rozdziału pierwszego jest mało precyzyjny. Formuła: „Rozdział teoretyczny” winna być dopełniona określeniem obszaru/obszarów, których ta teoria ma dotyczyć.

Autorka dysertacji przypisała rozdziałowi II nazwę: „Charakterystyka ośrodków odosobnienia interlokutorów i metodologiczne podstawy badań”. Zgodnie z zapowiedzią zawartą w tytule w pierwszym paragrafie omawia kwestie struktury zakładów karnych, w których przeprowadziła badania – Zakład Karny Nr 1 w Łodzi, Zakład Karny Nr 2 w Łodzi, Areszt Śledczy w Piotrkowie Trybunalskim. Nie był to

tylko suchy opis zapowiedzianej struktury, ale bogato zilustrowany obraz zakładów od strony historycznej, przypisania instytucjonalnego, architektonicznej, wyposażeniowej, wielkości. We fragmentach poświęconych prezentacji systemów karnych i poszczególnych więzień widać dużą skrupulatność przy opracowywaniu materiału i wręcz pasję Autorki. Paragraf drugi, rozdział drugiego poświęcony został omówieniu kwestii metodologicznych. Te zostały ujęte w dwóch punktach. W pierwszym został wskazany cel pracy, wyszczególniono pytania badawcze, opowiedziano się za najwłaściwszą metodą badawczą możliwą do zastosowania w przygotowanym projekcie, z przedłożeniem uzasadnienia, opisano nadto zasady doboru próby i przebieg badań oraz określono termin przeprowadzenia badań. W drugim punkcie Autorka dokonała opisu grupy badawczej. Uczyniła to uwzględniając kategorię wieku, miejsca stałego zamieszkania, stan cywilny, wykształcenie, poglądy polityczne, przynależność religijną. Pod względem spójności treści, lepiej omawiany rozdział by się prezentował, gdyby paragraf poświęcony charakterystyce badanych ośrodków z niego wyłączyć i umieścić go jako ostatni paragraf rozdziału pierwszego. Dopełniłby on wówczas wątki zawarte w aktualnym ostatnim paragrafie rozdziału pierwszego. W ten sposób Rozdział II w całości poświęcony byłby zagadnieniom metodologicznym.

Mgr Paulina Wolińska w rozdział III dysertacji omawia rozumienie przestępczości i norm penitencjarnych przez badanych. Tutaj prezentuje poglądy więźniów związane z rozumieniem przestępczości, przytacza ich opinie na temat genezy czynów niezgodnych z prawem, identyfikuje jak owe czyny oddziałują na postawy skazanych oraz jak skazani oceniają system nagród i kar – tu zwraca szczególną uwagę na ich ocenę kary pozbawienia wolności, a także kary śmierci. Zagadnienia podjęte w tym rozdziale są niezmiernie ważne dla zrozumienia niejednokrotnie trudnych wyborów życiowych, jakich musieli dokonać osadzeni. Dobrze byłoby gdyby Autorka w tym rozdziale operowała kategoriami wartości: nienaruszania dóbr osobistych, nienaruszania dóbr materialnych, życia, poszanowania prawa itd. Wówczas kwestia wartości byłaby bardziej wyeksponowana. Natomiast zastosowana przez mgr Paulinę Wolińską terminologia robi wrażenie, że jeszcze, w tym rozdziale, „podprowadza” ona czytelnika pod zasadnicze rozważania aksjologiczne.

Rozdział IV zatytułowany „Wartości osobowe: codzienne i ostateczne” odpowiada na pytanie: jakie znaczenia dla informatorów mają wybrane kategorie aksjologiczne dające się przyporządkować do grupy wartości osobowych. Autorka w pierwszej kolejności zajmuje się wartościami biologiczno-witalnymi. Prezentację rozpoczyna od kategorii „zdrowie” – podając jej rozumienie funkcjonujące w literaturze przedmiotu, a dalej w rozumieniu informatorów, następnie omawia zachowania prozdrowotne i kwestię sportu, w tym i zaangażowanie więźniów w jego uprawianie. Kolejna sprawa (paragraf 2), jaka została w tym rozdziale omówiona przez mgr Wolińską dotyczyła fundamentalnej z perspektywy więźniów wartości – „wolności”. Tutaj czytelnik otrzymuje bogaty zestaw rozumienia tej kategorii przez osadzonych. Poruszone także zostaje tutaj zagadnienia „przymusu”. W paragrafie trzecim Autorka dysertacji szeroko zatrzymuje się nad kwestiami religijnymi. W związku z nimi interesowały ją następujące sprawy: autodeklaracje wiary, stosunek do Kościoła i księży, wpływu pobytu w więzieniu na ich kondycję religijną, praktyki religijne.

Mgr Paulina Wolińska rozdział V poświęciła wartościom o charakterze afiliacyjno-prospołecznym. Tutaj pod analizę poddano zestaw wartości zakorzeniający we wspólnotach, z którymi zazwyczaj łączą ludzi silne więzi emocjonalne. Czytelnik mógł zaznajomić się z opiniami więźniów na temat rodziny, miłości, przyjaźni oraz znaczenia tych wartości w życiu skazanych. W jakimś sensie weryfikacją tych dóbr miał być stan kontaktu więźniów ze światem „ludzi wolnych”, co było kolejnym wątkiem poruszonym w tym rozdziale. A nadto Autorka zajęła się kwestią rozumienia patriotyzmu przez osadzonych, ich stosunkiem do ojczyzny, pracy zawodowej, wolontariatu oraz subkultury więziennej, w tym aktywności artystycznej. W związku z takim doбором tematów można mieć wątpliwość, czy słusznie było umieszczać zagadnienia subkultury więziennej, aktywności artystycznej oraz udziału w kulturze popularnej (paragraf 4) w rozdziale poświęconym wartościom afiliacyjno-prospołecznym. Wszak sama Autorka wskazuje, że zamierza zaprezentować „elementy podkultury więziennej” jakby były przedmiotem badań samym w sobie, a nie „spoiwem” łączącym więźniów ze środowiskiem osób pozostających w konflikcie z prawem (por. s. 196), nadto jednoznacznie podkreśla, że podstawowe znaczenie tych zagadnień związane jest z kształtowaniem „osadzonych w ich osobowości oraz

umożliwia wyrażać swoje uczucia i emocje” (s. 216).

Rozdział VI mgr Paulina Wolińska poświęciła determinantom wartości uznawanych za ważne przez skazanych. W ramach tak postawionego zagadnienia omówiła kwestie zaufania i osób cieszących się największym uznaniem skazanych, autorytetów, wychowawców więziennych oraz sensu życia wraz ze wskazaniem obaw związanych z pobytem w ośrodku odosobnienia, jak również z „życiem na wolności”.

Całość rozprawy wieńczy zakończenie, w którym mgr Paulina Wolińska w skrótovej formie ponownie przypomniała cel rozprawy, strukturę całości i poszczególnych rozdziałów ze wskazaniem najważniejszych wyników oraz odniosła się do pytań badawczych postawionych w rozdziale metodologicznym.

Po tym skrótowym omówieniu całości pracy przejdę do jej syntetycznej oceny. Z uwag o charakterze pozytywnym nasuwają się następujące:

- 1) Na wstępie należy zauważyć, że mgr Paulina Wolińska zdołała zrealizować postawiony do wykonania cel rozprawy. Po przeczytaniu dysertacji czytelnik zyskuje solidną wiedzę, co do podstawowych kategorii aksjologicznych preferowanych przez osadzonych, sposobu ich rozumienia przez badanych oraz tła środowiskowego, w kontekście którego zachodzi proces ich socjalizacji, w tym i internalizacja wartości.
- 2) Nastąpił właściwy, to jest rokujący realizację postawionego celu, dobór metody badawczej – jakościowej. Pogłębiony wywiad swobodny pozwolił na „wydobycie” od osadzonych poszukiwanych informacji w sposób najbardziej optymalny i rokujący wiarygodność odpowiedzi. Tutaj na uwagę zasługuje duży wysiłek, jaki był związany z uzyskaniem zgody na badania w „instytucji zamkniętej”, dotarciem do osiemdziesięciu skazanych i przeprowadzenie z nimi niejednokrotnie męczących wywiadów.
- 3) Autorka wykazuje się bardzo dobrą znajomością tematyki więziennej. Nie tylko z perspektywy socjologicznej, ale także prawniczej. Daje temu wyraz w licznych przypisach, w których powołuje się na literaturę z zakresu prawa, kodeks karny, rozporządzenia i dokumenty dotyczące Służby Więziennej, a także liczne opracowania z zakresu prawa i więziennictwa.
- 4) Grupa badawcza jaka stała się przedmiotem zainteresowań doktorantki –

więźniowie – nie często poddawana jest socjologicznej penetracji pod względem preferowanego przez nią systemu wartości. A jak zostało powiedziane jest to fundamentalna sprawa nie tylko z punktu widzenia zrozumienia funkcjonowania takiej grupy, co przygotowania i przeprowadzania procesu resocjalizacji osób pozostających w kolizji z prawem – a to jest szczególnie istotne. W tym względzie praca może służyć jako narzędzie w przygotowaniu takiego procesu.

5) Bardzo dobrą manierą mgr Pauliny Wolińskiej jest stosowanie wprowadzeń do poszczególnych rozdziałów i paragrafów zapowiadających, co znajdzie się w danym fragmencie rozprawy. Podobnie dobre wrażenie robią zakończenia zarówno rozdziałów, jak i paragrafów, w których Autorka w kilku zdaniach ponownie streszcza poczynione uściślenia. Tego typu praktyka buduje przekonanie, że opisywana materia nie wymyka się Jej z rąk.

6) Mgr Paulina Wolińska wykazała się solidnym podejściem do wszelkich uściśleń terminologicznych, można wręcz powiedzieć puryzmem. Z pełną konsekwencją przy okazji pojawienia się nowego, kluczowego terminu przedkłada jego definicje słownikowe i książkowe, często ze wskazaniem jego genezy, a następnie stara się wydobyć treść przypisywaną mu przez informatorów. W związku z powyższym czytelnik nie ma wątpliwości co do znaczeń słów, jakie zostały używane w rozprawie przez jej Autorkę, jak i przez więźniów.

7) Autorka bardzo dobrze operuje przypisami. Podaje w nich informacje uzupełniające treść zawartą w zasadniczym tekście, prowadzi polemiki, omawia wątki, które przez innych autorów zostały podjęte, podaje i porównuje wyniki badań prowadzone przez innych badaczy celem porównania z własnymi,

8) Od strony edytorskiej rozprawa zasługuje na najwyższą notę.

Oceniana rozprawa ma także i słabsze strony:

1) Struktura pracy miejscami może budzić wątpliwości. Umieszczone w rozdziale metodologicznym kwestie dotyczące charakterystyki zakładów karnych, z których pochodzili informatorzy bardziej pasują do rozdziału pierwszego. Można je było umieścić zaraz po opisanu struktury systemu więziennictwa w Polsce. Także umieszczenie w rozdziale poświęconym wartościom afiliacyjno-prospołecznym

zagadnienia subkultury więziennej, aktywności artystycznej oraz udziału w kulturze popularnej wydaje się mało uzasadnione. Z racji charakteru poruszanych wątków i ich rozległość śmiało można byłoby umieścić je w odrębnym rozdziale.

2) Autorka pracy ogranicza się głównie do systematycznego zreferowania uzyskanych od informatorów wyników. Zdecydowanie brakuje w rozprawie opracowania typologii uzyskanych danych. Miejscami takie próby dostrzegamy choćby w przypadku rozumienia przez więźniów „wolności” (s. 114-115), czy wskazaniu kategorii obaw z związanych z opuszczeniem zakładu karnego (s. 244). Ale należałoby oczekiwać, że mgr Paulina Wolińska dokona takich klasyfikacji w kontekście kluczowych kategorii aksjologicznych: podział grup więźniów ze względu na uznawane wartości (porządku społecznego, osobowe, afiliacyjno-społeczne).

3) We wprowadzeniu do paragrafu 6.1 zatytułowanego „Wpływ interakcji społecznych na proces internalizacji wartości” czytamy: „Celem paragrafu jest przedstawienie wpływu interakcji społecznych na proces internalizacji wartości przez osoby odbywające karę pozbawienie wolności” (s. 217). Kwestia określenia wpływu i jego dowiedzenia w socjologii nie jest sprawą prostą. Autorka nie dysponowała narzędziami by wywiązać się z tak postawionego zadania. Zdecydowanie bezpieczniej byłoby zatem mówić o „aktywnych elementach środowiska osadzonych, w których dokonuje się ich socjalizacja (aksjologiczna)”.

4) Miejscami zdarzają się także drobniejsze uchybienia:

-w jednym z pytań badawczych (pytanie 8, s. 51) pojawia się kategoria „stylu życia” – nie została ona zoperacjonalizowana i tym samym w wystarczający sposób wykorzystana w rozprawie.

-pojawiają się mało precyzyjne sformułowania np.: „Subkulturę więzienną określa się jako podkulturę więzienną lub 'drugie życie” (s. 197)

Biorąc pod uwagę osiągnięcia Autorki dysertacji, ważąc mocniejsze i słabsze strony pracy, stwierdzam że przedłożona do recenzji rozprawa jako całość spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim. Wnoszę zatem o dopuszczenie pani mgr Pauliny Wolińskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.